

Снежана САМАРЦИЈА
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЗА ДУШУ И ПОТОМСТВО Задужбине у српској усменој епизи

Значај задужбина за историју и културу српског народа долази до изражаја и у усменом стваралаштву. Као идеална спрега духовности и материјалних доказа о славној прошлости, стара здања добила су посебно место у еписким народним песмама и културноисторијским предањима. Генерације су једна другој усмено предавале етички кодекс и преносиле успомене на доба средњовековне моћне државе. Самим тим су и задужбине имале битну улогу при обликовању и очувању националног идентитета. Овом приликом су, првенствено из Вуковог корпуса еписких народних песама, представљене различите улоге каталога српских манастира и цркава.

Кључне речи: задужбине, епска народна поезија, каталог, српска средњовековна култура.

„Задужбина ... Највећа је задужбина начинити намастир или цркву, као што су српски цареви и краљеви градили, потом је задужбина начинити ћуприју на каквој води, или преко баре; калдрму по рђаву путу; воду довести и начинити близу пута (и то се каже градити или начинити – себи – задужбину)...” (Вук 1818/1966: 191).

1. Код бијеле цркве Грачанице

Црква, манастир – намастир, како се свето место назива у српском усменом песништву, симболизује земаљско боравиште и Дом Господњи, простор његовог сједињавања са верницима (Јовановић 2005: 426). Српски манастири били су организовани као киновије и лавре. „У киновији се одвијао заједнички живот монаха (монахиња) по тачно утврђеним пра-

вилима понашања записаним у манастирском типичу”, док је заједница лавре окупљена око угледне монашке личности (Поповић 1999: 381).

Ови сакрални споменици нису кроз историју српског народа били намењени само богослужењу и молитви. Ту је на саборима племство доносило одлуке важне за државу или су одржаване народне скупштине. Поједини манастири имали су статус црквено-административног центра, какав је после Жиче постала Пећка патријаршија.

Испод манастирских купола крунисани су српски владари, ту су предавали круну наследнику, а сами примали монашки постриг, попут Немање, Стефана Првовенчаног, краља Драгутина, краља Стефана Дечанског, а након Немањића и светитељи из куће Бранковића. То је била и вечна кућа где су почивали ктитори, чланови њихових породица и високи црквени достојанственици. Нарочит значај испољавао се кроз полагање моштију, на пример Светог Симеона Мироточивог (жупан Стефан Немања) у Студеницу, Светог краља Стефана Дечанског у Дечане или Светог кнеза Лазара у Раваницу.

На овом освећеном простору обављани су сви обреди прелаза – крштење, венчање, сахрана, помен упокојених. У дворишту (порта) храма окупљао се народ о значајним празницима, славама и зборовима. Понеки од манастира имали су и кулу (пирг). Ту су се налазиле ризнице са реликвијама и библиотекама, где су чуване, писане и преписиване књиге. Под манастирским окриљем осниване су прве штампарије, болнице, домови за ходочаснике и прве школе (Поповић 1999: 381–384); обучавали су се иконописци, писари и мајстори за израду свећа, кандила, одежде и других предмета.

Поред изузетне архитектуре, повезане и са епохом изградње храма, унутрашњост манастира красило је зидно сликарство. Живопис се тематски односи на призоре из *Библије*, представља Бога, Богородицу, Христа, свеце, а међу фрескама су сачуване и киторске композиције. Ова света места су увек Србима била светиње – „духовна средишта, национална зборишта и културна стецишта” (Милеуснић 1995: 9–10). На ударима разних освајача, пљачкани, паљени и скрнављени, многи су храмови заувек нестали. Када је почетком 19. века Вук Караџић набрајао српске „намастире” и цркве, приметио је како „од ови још мањи може бити да има у Србији више од 50, а пусти још више”. Догађало се током векова да пусте рушевине храмова, обрасле коровом и дрвећем, некада обнове монаси и народ, сами, уз помоћ имућнијих родољуба или потпору световне власти. Најзначајнији манастири били су више пута рестаурирани, а неколико је проглашено споменицима културе од светског значаја.¹

¹ На листи светске културне баштине су од 1979. године: Сопоћани, Ђурђеви Ступови, Студеница, Црква Светих апостола Петра и Павла. Овим манастирима су 2004. и 2006.

Независно од епских или „јуначких” времена, како би рекао Вук,² радња појединих епских песама се смешта крај цркве и везује за поједине манастире. Неки од њих, попут Самодреже, Ружице, Јабукe, Марице не односе се на конкретно здање, већ уопштено подразумевају сакрални амбијент, што истиче значења догађаја и особине ликова. Но, и тада је симболика порте и унутрашњости храма усклађена са улогама ових здања у животу народа и судбини појединца. Локализација означава и световну и духовну намену грађевине. Крај цркве или манастира окупљају се племићи на „зборове”, договоре и ради избора владара, али се око цркве воде и борбе између Турака и устаника.³ Пред ратни поход војска се у цркви причешћује. И сви обреди прелаза се прописно одвијају по православном „закону”, када се крштава, венчава, покрштава. Некад се само приказује служба Божија о хришћанским празницима и породичним светковинама (Ускрс, Божић, крсна слава) или недељна „летурђија”. Сходно статусу опеваног јунака, у унутрашњости цркве полаже се његово тело или ту почивају свете мошти. Догађа се и да нахоче одрасте уз бригу игумана и калуђера, а захваљујући њима и световна лица могу да „изуче књигу”.

Очито, епске стилизације се приближавају животним и историјским реалијама. Ови процеси су уобичајени за целокупну народну књижевност, јер се увек искуства и знања усмених стваралаца и њихових слушалаца пројектују на фиктивне светове песама, предања и прича, а нарочито на обликовање епских јунака.

2. Да ви знате наше намастире... Какови су и колики ли су

Подизање цркве/манастира чест је мотив српског усменог стваралаштва. Здање гради Бог, неки од светаца, Богородица, Христ,⁴ што се могло повезати и са колективним представама о храму који симболизује царство

придружени: Грачаница, Високи Дечани, Пећка патријаршија и Црква Богородице Љевишке. Чак ни то није спречило паљење Цркве Богородице Љевишке, са које је 2011. украден део оловног кровног покривача. Починитељи су остали непознати.

² Бечко издање *Српских народних пјесама* Вук Караџић је приредио по хронолошком и тематско-мотивском полазишту. Друга књига обухвата епске песме о периоду средњовековне српске државе – „старија времена”, „средња времена” трећег тома представљају јунаке из вековног робовања под Турцима; у четвртој књизи опевана су црногорска војевања за слободу, Први и Други српски устанак или „новија времена”.

³ Опеван је, нпр. бој између српских устаника и турске војске, који се одиграо 28. априла 1804. код манастира Чокешина, близу Лознице (Вук 1862/1986: 26°). Овакав сукоб није усамљен ни у историји, ни у епском песништву (в. нпр. Вук 1862/1986: 10; 57).

⁴ Некад се црква сама сагради, в. нпр. Вук 1845/1988: 5°; Крстић 1984: 92–95, В 16,3 Crkva, manastir.

Божије.⁵ Истовремено, испољава се и тип „тумачења” општепознатих чињеница о здању посвећеном Светом Николи, Светом Ђорђу, Светом Петру и Павлу, Христу, Богородици итд.⁶

Манастири и цркве не губе симболичка значења царства Божијег ни када их смртници зидају. Они то чине из разних побуда: као знак захвалности после оздрављења или рођења наследника,⁷ али и због опроштаја грехова.⁸ Храм се подиже ради успомене на родитеље или за срећу и здравље деце. Владари и велможе зидају задужбине како би припремили вечну кућу, где ће почивати земни остаци ктитора и његове породице или свете мошти.

У српској традицији и епским народним песмама зидање задужбина и средњовековно доба нарочито је повезано са Немањићима. Успон и јачање државе, пропаст царства и нестанак деспотовине и кроз историјске токове обележила је ова династија. Стефан Немања је доласком на власт (око 1166) као велики жупан поставио јаке темеље самосталној Србији и Српској православној цркви. Сви његови потомци ишли су тим путем. Средњовековни писци сведочили су о животима и заслугама српских владара,⁹ док су генерације усмено преносиле успомене на ове, богоугодне делатности Немањића.¹⁰ Најбољи доказ пређашње славе и слободе пружали су мате-

⁵ Такав смисао долази до изражаја и при избору места где се храм гради (узвишење, шумовит предео крај воде) и у архитектури. Основ православног храма поставља се у правцу исток – запад, а сваки део има одређена значења: горњи делови су Божије пребивалиште; припрата (предворје, улаз) означава време и повезује се са старозаветним представама; наос (средишњи део храма, завршава се иконостасом, тј. преградом између олтару и простора за вернике) носи новозаветну симболику; олтарски простор са часном трpezом симболизује део Небеског царства (Јовановић 2005: 427–429).

⁶ И када изостаје непосредно „тумачење” назива, манастири и цркве се означавају по свецима којима су посвећени: црква Врачеви, Госпођина црква у Дробњацима; Никољска и Савина црква на Грахову, Петковица црква итд. (Вук 1862/1986: 10; 57; 56; 34). Храм се посвећује и Вавдењу пресвете Богородице, Успењу пресвете Богородице, Преображењу Господњем и сл. В. прилог на крају рада.

⁷ По предању, на пример, манастир Девич (Шупут 1991: 241–242) подигао је деспот Ђурђе Бранковић, у знак захвалности због оздрављења своје кћери – девице. У другој пемси, Будимски краљ гради задужбине кад му се роди син: „Све на славу Бога милоснога” (Вук 1898/V: 257°).

⁸ Епска обрада ослобађања јунака – Марка Краљевића из (арапске) тамнице почива на архаичним слојевима традиције (сукоб светла и таме; лета и зиме и сл.). Једна варијанта је уоквирена Марковом самоспознајом да је недолучно поступио према помоћнику (Арапка девојка). Како би ублажио бремене гриже савести, исповеда се мајци: „Ту сам, мати, Богу згријешо (...). Те ја градим многе задужбине” (Вук 1845/1988: 64°).

⁹ Писци средњовековних житија пишу и о подизању и даривању манастира, а однос српских владара и властеле према институцији задужбине потврђују посебни правни документи – повеља, аренга, простагма, хрисовуљ. Понекад имају књижевно-уметничке вредности. В: Трифуновић 1990: 24–26, 256, 291–292, 364.

¹⁰ Владавина Немањића завршава се 1371, када умире цар Урош V. На чело државе долази Лазар Хребељановић и Србијом влада као кнез од 1372. до 1389. Једна од предности

ријални споменици – не само куле, градови и утврђења, већ манастири и цркве. Те су светиње с почетка 19. века добро познавали слепи гуслари, епски певачи и казивачи или су о њима певали и приповедали онако како су слушали од других.

Најчешће се знање о сакралним сведоцима националне културе стилизује у форми каталога, било да су све задужбине приписане „цару” Немањи/Симеуну, његовом најмлађем сину, Светом Сави, или се набрајају крунисане главе Немањића. Уз њих су ктитори и епски јунаци (Марко Краљевић, бан Милутин), представници средњовековне властеле (браћа Мрњавчевићи), али и ликови непознати историји (Југовићи). Епске песме се тематски односе и на: околности зидања задужбина; доказивање епских вештина (пребацавање цркве буздованом) и скрнављење светиња, препуштених од краја 15. века на милост и немилост турским освајачима и другим насилницима.¹¹

Каталог задужбина¹² садржи особен тип географско-историјских „података”. Поступак открива и како набрајање манастира представља део колективног памћења националне прошлости. То су, ипак, првенствено поетизоване честице усмене народне историје. Ови и други примери „народнога мишљења о историјским догађајима” (Новаковић 1982: 8) не могу се изједначити са чињеницама критичке историографије. Управо

у борбама за престо била је и чињеница да је Лазарева жена Милица водила порекло од најстаријег Немањиног сина Вукана. После Лазареве погибије на Косову титулу кнеза наследио је његов и Миличин син Стефан, познат у традицији и као Високи Стефан. Он 1402. добија титулу деспота. Пре но што ће изненада умрети, одредио је 1426. за наследника сестрића, Ђурђа Бранковића. Ђурђе Бранковић је на челу деспотовине до смрти, 1456. Биле су то и последње деценије српске средњовековне државе, која нестаје са мапе Европе 1459, када су Турцима предати кључеви Смедерева, тадашњег престоног града. В. детаљније ИСН 1981; Ћирковић 2005.

¹¹ Реалије о пустошењима сакралних споменика махом су опеване прожимањем епске технике са легендама у стиху. Кроз ове обраде испољавају се и веровања о последицама скрнављења храмова и светиња. В. нпр: Вук 1846/1988: 11°–14°; Крстић 1984: 94–95, В 16,3, *Напад на crkvu ili manastir*.

¹² Каталог није жанровски условљен, а чине га разни појмови, повезани са наменом и тематиком песме. У обредној лирици (нпр. коледарске, краљичке руковети) нижу се добре жеље и све што је битно за благостање патријархалне задруге. Каталогски се издвајају и учесници свадбе, сродници младог пара, дарови. Описивање девојке спаја портрет са елементима из природе при поређењу девојачке косе, лица, образа, очију, обрва, усана, зуба, а затим гласа, хода и читаве појаве или делова ношње. У склопу развијене епске радње, каталог истиче најугледније сватовске званице; најмоћније савезнике окупљене за ратни поход; парове мегданџија из великих битака; ратнике о чијој погибији извештавају рањеници или гавранови. Епско приказивање укључује и каталогски низ локалитета (нпр. при деоби браће; путовању јунака; надирању непријатељске војске); делове опреме; дарове намењене заточнику или младожењи итд. Пешић – Милошевић-Ђорђевић 1984: 118–119; Речник 1985: 319; Самарџија 2007: 231–238.

каталоге задужбина из епских песама прате анахронизми, хиперболе, стилска понављања, етимолошке фигуре.

Структуру ових каталога чине, заправо, трострука набрајања: 1) назива манастира/цркве; 2) простора на којем се налази и 3) ктитора, чије име сугерише и временски период зидања задужбина. Такав спој прошлости и садашњости не подразумева прецизну хронологију, али се у најопштијем смислу далеко доба националне повеснице приближава тренутку извођења – слушања песме:

„Да ви знате наше намастире,
 Наших славних цара задужбине,
 Какови су и колики ли су!
 Да видите лавру Студеничку
 Не далеко од Новог Пазара;
 Да видите Ђурђеове Ступове
 Код Дежеве старијех дворова,
 Задужбине цара Симеуна;
 Да видите чудо невиђено,
 Б’јел Вилиндар усред горе Свете,
 Задужбину Саве светитеља;
 Да видите Жичу крај Мораве
 И код Ибра више Карановца;
 Сопоћане Рашки на извору,
 Задужбине Светога Стевана,
 Српског краља првовјенчаног;
 Да видите Папраћу велику
 Виш’ Зворника Спречи на извору
 Под високом гором Бороговом,
 Задужбину Вукана жупана;
 Да видите високе Дечане
 Код Призрена града бијелога,
 Задужбину краља Дечанскога;
 Да видите Рачу пребијелу
 Код Сокола украј воде Дрине;
 Да видите лијепу Трношу
 Код Лознице на р’јечи Трноши,
 Задужбину браће Југовића;
 Да видите славну Раваницу
 У Ресави ниже Параћина
 На студеној р’јечи Раваници,
 Задужбину нашег господара,
 Господара, славног кнез-Лазара;

И остале српске намастире,
 Да видите, пак да се дивите,
 Какови су и колики ли су!” (Вук 1845/1988: 37; 36)

Сажимање стилске фигуре има исте ефекте и када се наводе махом само три задужбине, односно ако је већи број сакралних објеката приписан истој личности (Немањи, Сави) или певач само констатује да су цркве и манастире саградили „Немањићи стари”. Набрајања овог типа, осим улоге очувања националног идентитета, имају и неколико функција, повезаних са сижејним моделом.

3. *Што родили, све вам свето било!*

Најједноставнију форму илуструје дијалошко-монолошка секвенца чији је смисао усмерен ка глорификацији ктитора. Његово величање појачава почетни конфликт, јер колектив – „господа ришћанска” сумња у правичност владавине и умешност располагања огромним благом. Варијанте махом представљају Саву као очевог заступника – заточника (Вук 1845/1988: 23, 24). Одговарајући племству, син набраја Немањине задужбине или окупљеној властели излаже сопствене ктиторске подухвате (Вук 1974 II: 14).

Развијен каталог илуструје анахроно увећавање броја задужбина. Манастири из разних периода, са широког простора, приписују се „цару” Немањи:

„Све градећи многе задужбине:
 Док је Свету гору подигао
 И Вилиндар цркву начинио (...)
 Док начини високе Дечане
 У приморју код воде Бистрице,
 И два стуба светитеља Ђурђа,
 Оба стуба виш’ Новог Пазара,
 Студеницу на Влаху Староме (...)
 Док начини цркву код Требиња
 Миљешевку на Херцеговини,
 И Довољу близу Горе Црне;
 И Тројицу надамак Таслице
 Украј воде, украј Ћиотине;
 Рачу цркву украј воде Дрине,
 И Папраћу близу Борогова,
 И Вазућу крај воде Криваје,
 Озрен цркву насред Босне славне,

И Гомељу на граници сувој;
Моштаницу у крајини љутој.” (Вук 1845/1988: 24)

Певач, при том, исказује уверење читавог колектива, који једнодушно препознаје манастир/цркву из сопственог краја као оставштину Немањића, чак и онда када је храм касније подигнут, а терен није био под управом славне династије.¹³ Овим сакралним споменицима придружује се изградња мостова и путева, што увећава представе о снажној, богатој и добро уређеној држави. Градација из завршнице каталога нарочито наглашава Немањину хуманост. Уз побожност и државничку мудрост родоначелник лозе очински брине о немоћнима: „Дијелећи кљасту и слијепу”.

Такав идеалан владар заслужује светачки ореол, а небеска (духовна, вечна) и земаљска (пролазна) димензија живота (и два света) спојени су најпре кроз благослов поданика, а потом у коментару певача:

„Што носили, свијетло вам било!
Што родили, све вам свето било! –
И што рече господа ришћанска
На састанку код бијеле цркве,
Штогођ рекли, код Бога се стекло.”

Овај пример инверзије узрока и последице је типичан за епске стилизације. Архаични комплекс веровања у магијску моћ речи¹⁴ повезује се са знањем генерација о националним светитељима из породице Немањића.¹⁵ „Премештањем” временских перспектива се тумачи прошлост и потврђује да вечни спомен заслужују благородни владари свете лозе.

¹³ Манастир Моштаница, на пример, познат је певачу непосредно, и он га тачно везује за „крајину љуту” (Недић 1981: 23). Међутим, манастир на падинама Козаре спомиње се први пут почетком 16. века. Ипак, описујући овај споменик из свог краја, прота Сима Стојановић преноси заједнички став сународника: „Да су га зидали Немањићи, то су до данас многи потврдили” (Стојановић 2003: 95).

¹⁴ На таквој основи је стилизовано више кратких говорних облика – благослови, клетве, заклетве, заклињања, молитве. Трају и самостално, а лако се уклапају у сложенију структуру.

¹⁵ По календару Српске православне цркве славе се канонизовани Немањићи: Симеон Мироточиви (13/26. II); Св. краљ Стефан Првовенчани (24. IX/7. X); Свети Сава (14/27. I и Савине Вериге 27 IV/10. V); Св. краљ Владислав (7. X), Урош I (1/14. V), Предислав, архиепископ Сава II (21. II); Св. краљ Драгутин (19. X/12. XI); Св. краљ Милутин (30. X/12. XI); Св. краљ Стеван Дечански, (11/24. XI); Св. цар Урош (2/15. XII). И син полубрата цара Душана, Јован, као преподобни Јоасаф Метеорит празнује се 3. V. В: Недељковић 1999.

4. „Наше” и „њихове” светиње

Док разговор хришћанске господе из претходног модела сучељава представнике истог народа и вере, опозиција *своје* : *туђе* отвара простор другачијем статусу каталога задужбина. Фигура се не мења, али је набрајање манастира подређено испољавању националног поноса и доказивању ратничких вештина. Главни јунак је (као и Сава) такође усамљен, али његов положај отежавају околности сукоба – далеко је од отаџбине, окружен странцима. Мада именоване варира, увек се подразумевају епска слава и оданост владару. Мотив пребацивања цркве буздованом везује за различите епохе – доба цара Стјепана и његовог сестрића Милоша Војиновића; кнеза Лазара и зета му Милоша Обилића; Ивана Воихновића, као сестрића Ивана Црнојевића.¹⁶ Промене су доследно изведене и при локализацији радње, коју епски певачи смештају у Млетке, Дубровник или Котор.

Из сачуваног одломка најстаријег записа изостаје каталог, који је, можда накнадни, млађи нанос традиције. Бугарштица одмах започиње опкладом, уз наглашавање младости јунака („дијете”). Сам усред Котора, он је без подршке „свога рода ни племена”. Пре но што забаци буздован преко которске цркве, Иван о свему извештава ујака и тек када добије његову сагласност, испуни задату реч.

У десетерачким варијантама низање задужбина велича православље, тим пре што католичко племство уздиже сопствену цркву и очекује од Милоша да искаже дивљење и страхопоштовање. Као одговор на разметљивост „друге стране”, придошлица даје предност сопственој култури и традицији, што истиче оквир његовог монолога о лепоти српске средњовековне архитектуре.

Независно од тога да ли могућа историјска подлога конфликта открива однос српске средњовековне државе према Византији или према Млечима (Деретић 1995: 63–95), вербални дуел мотивише заплет другог, самосталнијег сегмента варијаната. У средишту нарације је потврда епске снаге и вештине. Занесен националним поносом витез предлаже начин „одмеравања” димензије и висине латинског храма. Напоредо с тим спојена је и свест јунака о непримереном чину. Он се обраћа (туђој) цркви, тражећи од ње и од Бога опроштај пре но што преко купола баци буздован. Трагедија која уследи и нехотично убиство дуждевића (властелина) разлог су јунаковог затварања, те је мотив ослобађања јунака из тамнице наративно-семантичко средиште опеваног догађаја. У основи ових обрада „откривамо драматичне, антагонистичке односе са странцима,

¹⁶ Богишић 1878/2003: 76; Милутиновић 1833/1990: 123; Вук 1845/1988: 37; Вук 1974 II: 27. Остале варијанте: Крстић 1984: 446 (X 17,7: Junak se kladi da će prebaciti crkvu buzdovanom).

посебно ону врсту односа који се најснажније манифестује у граничној сфери између држава, народа и цивилизација” (Деретић 1995: 94). Још изразитије се јаз између две културе стилизује као морални кодекс жртве и завојевача, а смисаони центар тих варијаната представља особен тип најаве историјских прекретница.

5. *Настало је пошљедње вријеме*

Трећи модел захвалан за набрајање задужбина самој фигури каталога даје важну улогу. Подсећање на неимарске подухвате претходника мотивише владара да, као наследник трона, идеја и идеологије, подигне сопствену задужбину. Песме о зидању Раванице из Вукове збирке (Вук 1845/1988: 35, 36; Вук 1974 II: 28, 29) откривају још један тип изокретања логичног поретка између успомена на прошлост и искуства наредних генерација. Хронолошки привид је остварен помоћу једне од формула прорицања будућности. Тиме се судбоносни догађаји доживљавају и као судбински, тим пре што је уврежено веровање о предодређеном удесу колектива и појединца.

Било да владар критикује немар поданика или га на зидање задужбине подстиче члан породице, тежиште ових песама чине (предстојеће) опасности од Турака. Генерације памте да је ктитор Раванице кнез Лазар, те се манастир доследно њему приписује, али локализација здања варира. Састављајући антологију најбољих записа, Вук је изабрао песме у којима се Раваница подиже „У Ресави крај воде Равана”, тј. „Под Кучајом високом планином”. Међу Вуковим рукописима остала је варијанта чијем певачу је била познатија Сремска Раваница, један од фрушкогорских манастира, познат и као Врдник: „ка Брднику под гору Вруш[ки]њу”. Занимљиво је како се и овај манастир, основан у 15. и обновљен крајем 17. века, историјским токовима повезује са кнезом Лазаром. Приликом прве Велике сеобе Срба (1690) ношене су и мошти Светога Кнеза пут Угарске и Сентандреје, да би затим од 1697. почивале у Врднику.¹⁷

Где год да се Раваница смешта, ктитор одустаје од првобитне намере и за зидање не користи скупочену грађу, већ мермер. Кнез прихвата мудри предлог Милоша Обилића, најоданијег витеза и (будућег) косовског подвижника. Разлике између владаревих жеља и упозорења саветодавца истичу драматичност предстојеће промене, а Раваница постаје симбол разарања српских светиња и коби српског народа. Позивајући се на тајне пророчких – „цароставних” књига или сопствене слутње, Обилић говори

¹⁷ Мошти Светога Кнеза су током векова више пута морале бити премештане, те су готово симболично пратиле и судбину српског народа. Из Врдника је 1942. свето тело пренето у београдску Саборну цркву, одакле је 1989. враћено до Раванице.

кнезу шта би се догодило са скупоценим материјалима, ако би од њих начинио храм:

„Настало је пошљедње вријеме,
 Хоће Турци царство преузети,
 Хоће Турци брзо царовати;
 Обориће наше задужбине,
 Обориће наше намастире,
 Обориће цркву Раваницу,
 Ископаће темељ од олова,
 Слијеваће у топе ђулове,
 Те ће наше разбијат' градове;
 И цркви ће растурити платна,
 Слијеваће на ате ратове;
 Хоће цркви покрој растурити,
 Кадунама ковати ђердане;
 Повадиће то драго камење,
 Ударат' га сабљам' у балчаке
 И кадама у златно прстење;
 Већ ме чу ли, славни кнез-Лазаре!
 Да копамо мермера камена,
 Да градимо цркву од камена (...)
 од камена ником ни камена.” (Вук 1845/1988: 35)

Осим страдања које предстоји, кроз Милошев монолог сучељава се етички кодекс освајача са верским начелима поробљених. Јер, олово, сребро, злато, свила, и драгуљи – који би у сакралном српском здању служили духовним, вишим вредностима, постају тек материја за задовољавање еротских нагона и ратничких страсти турских силника.

Пљачкања, пустошења и скрнављења српских манастира су посебно обрађене еписке теме¹⁸, али је такав однос завојевача добио и особено место у процени опхођења Турака према покореној раји. Као реминисценција на Први косовски бој и почетке турских освајања српских територија обликован је и Муратов аманет:

„Турци браћо, лале и везири!
 Ја умријех, вама добих царство,
 Него ово мене послушајте,
 Да вам царство дуговеко буде:

¹⁸ Варијанте: Вук 1846/1988: 11–14. Крстић: 94–95, 16, 3, 2 – *Напад на цркву или манастир*. Кроз историју свих српских сакралних споменика понављају се истоветне појединости: освајачи су палили и пустошили православне храмове, пљачкали ризнице, рушили здања и односили грађу, мучили и убијали свештенике.

Ви немојте раји горки бити (...)
 Не износ'те на рају биједа;
 Не дирајте у њихове цркве,
 Ни у закон, нити у поштење..." (Вук 1862/1986: 24)

Ниједан султанов савет Турци нису послушали. У поетској визији се грех према сопственом цару и непоштовање његове последње воље поистовећује са тежином зулума, неправди и насиља над поробљеним Србима током векова турске владавине.

6. *А ти сакрој на Косову цркву*

Наспрам турске самовоље и бахатости, повезаност кнеза Лазара са српским војводама и витезовима стилизује се као узвишен заједнички подвиг.¹⁹ У еписко-легендарном контексту Првог косовског боја и сложених историјских прекретница које памте генерације, кнез Лазар подиже још једну задужбину – по налогу саме Богородице:

„Ако л' волиш царству небескоме,
 А ти сакрој на Косову цркву,
 Не води јој темељ од мермера,
 Већ од чисте свиле и скерлета,
 Па причести и нареди војску;
 Сва ће твоја војска изгинути,
 Ти ћеш, кнеже, шњоме погинути.” (Вук 1845/1988: 46)

Другачије од мермерне Раванице и свих манастира, ово Лазарево здање и није сазидано, већ је „сакројено”, прозрачно – „од чисте свиле и скерлета”. Такав безимен косовски храм изгледа као да и није од овога света. Он више асоцира на покров стављен преко ћивота, док назначене боје имају такође богату симболику. Бела и црвена (уз златну) најинтензивније су на детаљима и целом платну песама о Првом косовском боју. У свиленој бело-скерлетној цркви сред разбојишта војска ће се последњи пут причестити Христовим телом („лебом бијелијем”) и његовом крвљу („вином црвенијем”). Тиме су Лазар и његови витезови започели свесно приношење жртве. „Кнез је поступио по ријечи књиге с неба: саградио је цркву и причестио војску; држано је војсци велико молепствије – али не за спасење од смрти, него управо за хришћанску смрт” (Калезић 1989: 284). Глас од Богородице, који је као озарење из Вишњег Јерусалима примио Лазар, подударно се са значењима Христовог подвига. Та је метафора

¹⁹Тиме се у богатој традицији о Првом косовском боју појачава осуда издајника (епског Вука Бранковића), као одступање од идеала и етичког кодекса колектива.

развијена и међу средњовековним списима о Косовском боју и у српској усменој традицији. Управо се на крају песме о пропасти српског царства растварају границе простора и времена. Завршни стихови истичу смисао свесног опредељења владара и витезова. Њихов вољни чин, започет над тананим сводом чудесног, лебдећег здања, потврдио се одбраном домовине и вере. Тако је надвладана и сама смрт, јер се косовска погибија преобразила у сфере духовне победе:

„Све је свето и честито било
И миломе Богу приступачно”.

Свакако да су ови мотиви из српске народне епике старији од конкретних догађаја и успомена на њих (Самарџија 2001: 579–591). Асоцијације се шире и ка митолошким песмама усмене лирике, уз преплитања паганских и хришћанских слојева баштине (Петровић 2001: 239). Бело-скерлетна црква чије стварање налаже Богородица, баш ту, на Косову може постати „симболична представа небеског боравишта ратника, у које они уграђују своје земаљске животе положене у боју” (Јома 2002: 139).

7. Неће светац задужбини туђој

Манастири и цркве подразумевају преданост вери и духовним, универзалним вредностима. Величања градитеља и изградње усаглашена су са симболиком храма као царства Божијег. То долази до изражаја и на фрескама, у ктиторској иконографији, јер је „тематски програм уз врата обогаћен (...) понекад и портретима владара и ктитора” (Јовановић 2005: 139), а живописи некад представљају све владаре из куће Немањића.²⁰ Исту симболику има ктиторски чин и у српском усменом стваралаштву.

Лазар прихвата Миличин савет да по узору на „Немањиће старе” сазида Раваницу. Сцени из епске песме својствено је сакрално време доношења одлуке док кнез достојно обележава своју крсну славу, Светог Амосија. Колективни лик окупљене господе хорски изриче значај и значења неимарског подухвата:

„Гради кнеже, биће ти за душу,
И за здравље Високом Стевану.” (Вук 1845/1988: 35)

Такав смисао се подразумева и када се упореде каталози манастира из различитих еписких модела. Варирају функције набрајања, усклађене са заплетима и карактеризацијом ликова. На синтагматској оси усменог

²⁰ Владарска лоза Немањића осликана је на фрескама у: Грачаница (1321), Пећи (1335), Дечанима (1350), манастиру Матејчи (1360), в. Радојчић 1934/1996.

„текста”, међутим, каталози могу заузети различита места. У иницијалној позицији ова формула мотивише зидање задужбине или испољавање епске снаге, вештине и националног поноса. Средиште композиције заузима фигура при глорификацији ктитора – владара. Набрајање сакралних споменика може постати и део расплета (Вук 1845/1988: 53°). Опеван догађај повезује епску технику са елементима стиховане легенде, а илуструје и прожимања средњовековних књижевних жанрова²¹ са фолклорном грађом. Поред тога, испољавају се колективни ставови и назире историјска подлога усмена на канонизацију кнеза Лазара.²² Косовски ратници на челу са кнезом изабрали су мученичку смрт и дали животе бранећи веру, државу и народ. Подвиг им је отворио двери небеског царства.

Све ове елементе традиције Вук Караџић је повезао избором наслова: *Обретеније главе кнеза Лазара*, чиме је појачао и аналогију са празником Првог и другог обретења главе Светог Јована Крститеља.²³ Чудо својствено хагиографијама, као окосница песме, истиче природу главног јунака. Запис затвара и косовски тематски круг и епску биографију честитога кнеза из Вуковог распореда одабране грађе.

Рађња је временски (и симболично) удаљена 40 година после Косовске битке, на шта указује кратка уводна ретроспекција:

„Кад Лазару одсекоше главу
На убаву на пољу Косову...”

Кнежево обезглављено тело остаје цело 40 година, што је прво чудо, иначе типично за житија светих (Трифуновић 1990: 382). Чудеса се затим потврђују и увећавају када се глава Светог кнеза спаја са телом, а мошти саме бирају где ће почивати.

У призору богослужења, бдења и молитве учествују сви духовници, почев од три стотине старих свештеника, преко дванаест великих владика до четири патријарха. Одлагање исхода тродневне службе остварено је

²¹ „Поред датума престављења светог, пренос његових моштију представља други дан који се посебно слави у години. За дан престављења пише се житије и служба уснућа светога, а за празник преноса обично се описује читав догађај у облику слова или повести” (Трифуновић 1990: 283–287).

²² Околности страдања и историјска збивања у Србији након Првог косовског боја допринели су брзој канонизацији кнеза Лазара, мада се не може тачно утврдити година. Лазар је проглашен за свеца годину-две након погибије, највероватније паралелно са преносом тела из Приштине у Раваницу (Трифуновић 1968; Михаљчић 1984: 157). Култ Светог кнеза Лазара развио се и у православној цркви и у усменој традицији, а Св. кнез Лазар празнује се, када и Видовдан, 15/28. јуна (Недељковић 1990: 287).

²³ Овај празник се 24. 02/09. 03. у српском народу празнује под називом Обретење, док се Треће обретење часне главе Светог Јована слави 25. 05/07. 06. Осим тих датума велики број православних празника везује се за догађаје из живота Светог Јована Претече (Недељковић 1990: 173, 282–285).

помоћу каталога манастира. Овај низ се, међутим, вишеструко разликује од осталих примена исте формуле. Не спомињу се манастири уобичајени за сличан каталожки склоп. Затим, изостају просторно одређење храмова и имена ктитора. И, на крају, сви набројани споменици подигнути су око Саве и Дунава, на простору Фрушке горе, Срема и Војводине:

„Да којој ће Лаза задужбини:
 Ил' Опову, или Крушедолу,
 Ил' ће Јаску, или Бешеновој,
 Ил' Раковцу, или Шишатовцу,
 Ил' ће Ћивши или Кувеждину,
 Да или ће у Маћедонију;
 Неће светац задужбини туђој,
 Већ он оће својој задужбини,
 А у своју красну Раваницу
 Под високом, под Кучај планином”.

Типични „подаци” односе се само на Раваницу „под Кучај планином”. Изостанак локалитета и ктитора усклађен је са сижеом и значењима песме. Појединости би додатно успориле ритам излагања, док би евоцирање имена других ктитора умањило њихов значај, тим пре што Свети кнез не жели да почива у њиховим здањима. Највише је истакнут светачки ореол – заслужен херојском борбом и мученичком смрћу, али и животом. Лазар као владар земаљског „царства” није подизањем задужбине само поновио богоугодан чин светих претходника. Поента песме наглашава праведну и правичну владавину, јер се памти како је кнез-мученик сазидео Раваницу без намета и кулука: „А без суза без сиротињскије”. Тако се, додатно, епски *цар* Лазар приближава *цару* Немањи. Визија српске средњовековне државе се изједначава са далеким добом слободе и благостања, а манастири о томе сведоче кроз векове робовања, страдања и егзодуса српског народа.

*

Када епски певачи развијају каталоге српских светиња, фигуром се доследно испољава „национална мисао у облику хвале манастира и схватање значаја њиховог у нашој историји” (Матић 1972: 83). Ту колективну свест исказао је Вук Караџић, када је нагласио да су манастири „до данас били прави и једини стубови и чувари закона ришћанскога и имена српскога (...) Намастири су ови, или саме зидине њиове, једини остаци и споменици старе српске силе и господства. Студеница и Дечани могу се испоредити с првим ришћанским намастирима у Европи; а за саме развалине Жиче и

Манасије сами Турци кажу, да су знаци, који свједоче, да су Срби негда имали цареve и краљеве...” (Вук 1827/1969: 171–172).

Таква значења манастира и њихова лепота су постојано били важан ослонац националног идентитета. Њихова мисија у српској историји и култури није се мењала, ни умањила током периода робовања под Турцима, ни кроз ратне окршаје балканских и светских размера – све до почетка новог миленијума. Данас је Србима ускраћена чак и безбедна посета Грачаници, Високим Дечанима, Пећкој патријаршији, цркви Богородице Љевишке и бројним сведоцима српског културноисторијског наслеђа широм Косова и Метохије. Остају, додуше, сећања похрањена у слојевима традиције, предањима и стиховима усмених певача. Ипак, напоредо са трајањем тих националних духовних спомена јача бојазан да ће будућим нараштајима бити одузета истина о прошлости, заједно са вековима старим споменицима српског народа и целокупне баштине цивилизације.

Прилог²⁴

Манастир/црква	Географска и историјска локализација	Епске песме
1. Бешенево посвећено Светим арханђелима Гаврилу и Михајлу	На јужним падинама средишњег дела Фрушке горе. По предању основао га је у 13. в. краљ Драгутин, а први подаци потичу из половине 16. в.	Вук 1845/1988: 53
2. Вазућа/Возућа*	Под планином Озрен, на левој обали Криваје, код Завидовића; вероватно из 16. в. Ктитор непознат.	Вук 1845/1988: 24

²⁴ Детаљније о географско-историјској локализацији, историјату храма, сачуваним културним и уметничким вредностима: С. Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији*, Београд, СКЗ, 1995; Т. Ж. Поповић, *Водич до манастира у Србији*, Београд, Интерсистем, 2008. Такође: <https://sh.wikipedia.org/>; manastiriusrbiji.com; www.zaduzbine-nemanjica.rs (19. 04. 2019). Звезда (*) обележава храмове Српске православне цркве који су изван данашњих граница Републике Србије. Две звезде (**) издвајају Хиландар, српски православни храм на територији Републике Грчке и Аја Софију у Турској. Након године издања наведен је број песме, а између заграда су варијанте у којима се црква/манастир спомиње, али не у форми каталога.

3. Врдник (Нова Раваница) посвећен празнику Вазнесења Христовог	Јужни обронци Фрушке Горе. Вероватно грађен крајем 15. и почетком 16. в, први пут се спомиње у турским документима из друге половине 16. в. Ктитор је непознат. Избегли раванички монаси су 1697, враћајући се из Сентандреје, ту пренели мошти кнеза Лазара.	Брдник Вук 1974/II: 28
4. Гомеља* посвећен Светом оцу Николају	Испод планине Озрен, крај Спрече, на старијим темељима подигнут је манастир Озрен. Претпоставља се да је на истом месту била задужбина краља Драгутина, који је 1284–1316. управљао том територијом.	Вук 1845/1988: 24
5. Грачаница посвећена празнику Успења Пресвете Бо- городице	Код Пећи, недалеко од Липљана (античког града Улпијана). На рушевинама старије Богородичине цркве из 13. в. ново здање је завршено 1321. Ктитор је краљ Милутин, чијом је заслугом по средњовековној Србији подигнуто и/или обновљено око 40 манастира и цркава.	Вук 1845/1988: 35; (23, 24, 34)
6. Девич посвећен празнику Ваведена Пресвете Богородице	На планини Девич, у Метохији, код Србнице, област Дренице. Као први ктитор наводи се Св. Јоаникије Девички из 14. в, а сматра се да је храм око 1434. обновио деспот Ђурђе Бранковић.	Вук 1845/1988: 35, 36
7. Дечани/ Високи Дечани посвећен Вазнесењу Господњем (Христу Пантократору)	У јужном делу Метохије, крај речике Пећке Бистрице, испод масива Проклетија, код Пећи. Подизање цркве започео је 1327. краљ Стефан Урош III Дечански. После краљеве смрти изградњу је завршио 1335. његов син Стефан Душан.	Вук 1845/1988: 24, 35, 36, 37; Вук 1862/1986: (16)
Дивша (Ђипша) посвећена Преносу моштију Светог оца Николаја	На обронцима Фрушке горе, крај села Визићи. Вероватно је основана залагањем деспота Јована Бранковића, крајем 15. и почетком 16. в., с чијег краја су први помени.	Ђивша Вук 1845/1988: 53
8.		Довиља Вук 1845/1988: 24

9. Ђурђеви Ступови посвећени Светом великомученику Георгију	1. Изнад река Рашке и Дежевена, код Новог Пазара. Задужбина жупана Стефана Немање, подигнута после 1168. Други ктитор је краљ Драгутин. 2.* На левој обали Лима, у планинском пределу североисточне Црне Горе, код Берана. Задужбина је Стефана Првослава (1174–1244), сина Немањиног брата Тихомира, подигнута вероватно до 1213, тј. пре 1219.	Вук 1845/1988: 35, 36, 37
10. Жича посвећена празнику Вазнесења Господњег (Светог Спаса)	Код Краљева. Подигнута између 1207–1220, задужбина краља Стефана Првовенчаног и Саве, првог српског архиепископа. Храм је био прво седиште српске архиепископије, где је крунисано седам српских краљева.	Вук 1845/1988: 35, 37
11. Јања посвећена Праведним родитељима Пресвете Богородице	На левој обали Увца, у области Старог Влаха и Нове Вароши. Вероватно је подигнута половином или крајем 15. в. Спомине се у запису из 1671, могуће након страдања храма. Ктитор непознат.	Вук 1845/1988: 35
12. Јазак (Стари Градац) посвећен Силаску Светог Духа	Фрушкогорски манастир, подигнут на остацима манастира Стари Градац, који је био посвећен Ваведењу Пресвете Богородице. Могући ктитор је деспот Јован Бранковић. За време сеобе Срба 1690. ту су пренете мошти последњег владара из куће Немањића, Светог цара Уроша Нејаког. Нову цркву су половином 18. в. подигли угледни Срби из Срема.	Јасак Вук 1845/1988: 53
13. Жежевица посвећена Светом Николи	Крај Чачка, на падини планине Јелице. Ктитор је непознат. По предању узима се за краља Милутина или бана Милутина, племића из времена цара Стефана Душана. Спомине се од краја 15. в.	Вук 1845/1988: (31)

14. Крушедол посвећен Благовести Пресвете Богородице	На путу Ириг–Марадик у селу Крушедол. Стару цркву, посвећену Срећењу Господњем, између 1509. и 1514. подигла је деспотица Ангелина, удовица деспота Стефана Бранковића, заједно са сином, владиком Максимом, који је ктитор и Крушедола. Живопис је завршен 1546. Земљу на којем су храмови и материјалну потпору пружили су Јакшићи, а помогао је и велики руски кнез Василије.	Вук 1845/1988: 53, (91)
15. Кувеждин храм Светог Саве	На југозападној страни Фрушке горе, код села Дивош. Подигли су га почетком 16. в. војвода Стеван Штиљановић и велики жупан Теодор.	Вук 1845/1988: 91
16. Милешева посвећена празнику Вазнесења Господњег	Код Пријепоља, на реци Милешевки. Подигнута 1234–1235. као задужбина краља Владислава. Ту су 1236. из Трнова пренете мошти Светог Саве, одакле су однете 1594. и спаљене у Београду, на Врачару. Због значаја манастира Стефан Твртко се 1377. у њему крунисао за краља Србије и Босне.	Милешевка, Миљешевка, Милошева (црква) Вук 1845/1988: 23, 24; Вук1974/II: 14, 27; Вук 1846/1988: (14), (78)
17. Моштаница* посвећена Преображењу Христовом	Северне падине планине Козаре, на реци Моштаници, близу Козарске Дубице. Први пут се спомиње у другој половини 16. в. Ктитор непознат.	Вук 1845/1988: 24
18. Озрен	в. Гомеља	Вук 1845/1988: 24
19. Павлица 1. посвећена Светим апостолима Петру и Павлу 2. посвећена празнику Вавдења Пресвете Богородице	1. Стара Павлица, на вису изнад Ибра, остаци манастира из преднемањићког периода, непознатог ктитора. Након 1363. Брвенички крај је, са овим храмом, припао поседу великог челника Мусе, зета кнеза Лазара. 2. Нова Павлица, крај Ибра, у близини Старе Павлице и тврђаве Брвеник. Подигли су је између 1381. и 1386. браћа Мусићи са мајком Драганом, сестром кнеза Лазара.	Вук 1845/1988: 35

20. Папраћа посвећена празнику Благовештења	У области Бирач, југозападно од Зворника, под планином Бороговом, река Спреча протиче кроз порту. Ктитор је непознат, а први помени су с почетка 16. в.	Вук 1845/1988: 24, 37
21. Пећка патријаршија	Недалеко од Пећи, на обали Бистрице је манастирски комплекс од више храмова: 1. Изградњу најстарије цркве, посвећене Св. Апостолима, започео је Сава Немањић, у првој половини 13. в, а завршио је архиепископ Арсеније I; 2. цркву посвећену Св. Димитрију градио је на северном делу комплекса око 1320. архиепископ Никодим; 3. цркву посвећену Богородици Одигитрији и 4. цркву посвећену Св. Николи градио је око 1330. архиепископ Данило.	Паћаршија црква Вук 1845/1988: 35
22. Петрова црква посвећена Светим апостолима Петру и Павлу	Код Новог Пазара, део је Старог Раса и Сопоћана. На том терену је постојао ранохришћански храм (6. в), подигнут на месту илирског споменика (5. в. п.н.е). Обнова се приписује кнезу Чаславу. Ту је Стефан Немања поново крштен, предао је власт средњем сину Стефану и примио монашки постриг. Сава је 1219, при проглашењу аутокефалности српске цркве, одредио Петрову цркву као седиште Рашке епископије.	Вук 1845/1988: 35, 36
23. Придворица посвећена Преображењу Господњем	На обали Студеничке реке, недалеко од Студенице и Ивањице. Вероватно крајем 12. века подигао је неки угледни властелин.	Вук 1845/1988: 26 и Петровица црква, Вук 1846/1988: (59)

24. Раваница посвећена Вазнесењу Господњем	У подножју Кучајских планина, код Туприје. Зидана је од 1375. до 1377, а осликана пред Косовски бој. Ту је Лазарево тело пренето из приштинске цркве Вазнесења, вероватно 1391. В. и Врдник.	Вук 1845/1988: 36, 37, 53: Вук 1974/II: 27, 28, (65)
25. Раковац посвећен Светим Врачима Козми и Дамјану	Један од манастира Војводине изнад Иришког венца. Вероватно подигнут током 15. в. По предању је добио име по ктитору, Раки Милошевићу, коморнику деспота Стефана или Јована Бранковића.	Вук 1845/1988: 53
26. Рача посвећена Вазнесењу Господњем	Између врха планине Таре и Бајине Баште, на десној обали Раче. По предању везује се за другу половину 13. в. и краља Драгутина, а помиње се током 16. и 17. в. После уништења манастира монаси су се придружили великом збегу Срба 1690. и прешли у Угарску. Обнова почиње крајем 18. в., напорима монаха и трудом житеља тог краја.	Вук 1845/1988: 37
27.		Ружица Вук 1845/1988: (94; 98); Вук 1846/1988: (8), (у Сењу, 31); (у Црној Гори, Вук 1862/1986: 3). Росалија Вук 1846/1988: (12)
28.		Самодрежа Вук 1845/1988: (34), (51)

29. Света Петка, црква посвећена Преподобној мати Параскеви	1. Изворска, код села Извор у долини реке Црнице, близу Параћина. Нема поузданих података о времену изградње и ктитору (по предањима зидао је краљ Милутин или Лазарев сестрић, Стефан Мусић или испосник). 2. Сибница, код Барајева, Сопота и Космаја. О постојању манастира Сеона сведочи попис из Смедеревског дефтера, с краја 16. в.	Вук 1845/1988: 28, 35
30. Света Софија/ Аја Софија**	У Истанбулу, у Турској. Грађена је на темељима изгореле цркве коју је почетком 6. в. подигао Теодосије II. Завршена је 537. и до 1453. била је православна саборна црква и седиште Васељенског патријарха. За време Латинског царства (1204–1261) је католичка катедрала. Након пада Константинопоља, наредбом султана Мехмеда II Освајача претворена је у џамију. Секуларизована је 1935. када постаје музеј.	Софија црква Вук 1974/II: 27 Софија џамија Вук 1974/II: 17
31. Сопоћани посвећени Светој Тројици	Крај Новог Пазара, на извору Рашке. Изградња је трајала од 1260. до 1268, осликавање завршено 1270. Задужбина краља Стефана Уроша I.	Вук 1845/1988: 35, 37
32. Студеница посвећена Ваведуњу Пресвете Богородице	Недалеко од места Ушће, крај Ибарске клисуре. Део радова завршен је до 1196, када се у лавру уселио Стефан Немања – монах Симеон. О комплексу, који се вероватно састојао од 13 цркава, водили су рачуна сви Немањићи. Ту су из Хиландара пренете мошти Св. Симеона.	Вук 1845/1988: 23, 35, 36

33. Света Тројица	<p>Неколико храмова посвећених Светој Тројици подигнути су од 14. до краја 19. в. (попут цркве у Кикинди из 1887, задужбине Меланије Гачић).</p> <p>1. На падинама Овчара, крај Овчар-бање, манастир по предању потиче из 13. в., а први помени су с краја 16. в. Ктитор непознат.</p> <p>2. У подножју Старе планине, близу Књажевца, 1457. подиже задужбину деспот Лазар Бранковић.</p> <p>3. На заравни под планином Русеницом. Први помени су из 1465. Ктитор непознат.</p>	Вук 1845/1988: 24, 35; (31)
34. Троноша посвећена Вавдењу пресвете Богородице	<p>У Подрињу, крај Лознице. По предању је задужбину краља Драгутина завршила његова жена Кателина 1317. О манастиру су бринули владари из кућа Немањића, Лазаревића, Бранковића и Котроманића. Вероватно с краја 14. века је чесма, чији мозаик приказује Југовиће.</p>	Вук 1845/1988: 37
35. Хиландар**	<p>На полуострву Халкидики у Грчкој налази се Атос, Света Гора, монашки центар основан 963. Хиландар је подигнут на темељима старијег храма, чији је оснивач био грчки монах Георгије Хиландариос (Хиландарио). Монах Симеон (Стефан Немања) и његов најмлађи син, Сава (Растко) изградили су 1198. овај манастир, о којем су затим бринули сви српски средњовековни владари. Свети Симеон Мироточиви се упокојио у овој својој задужбини, која је остала важан центар српске духовности и културе.</p>	<p>Вилиндер, Вилиндар, Филиндар; Филендар; Вилиндара (црква)</p> <p>Вук 1845/1988: 15, 23, 24, 37, 75;</p> <p>Вук 1846/1988: (13);</p> <p>Вук 1974/II: 14.</p>

<p>36. Хопово 1. Старо Хопово посвећено Светом Пантелејмону 2. Ново Хопово посвећено Св. Николи</p>	<p>1. Источно од Новог Хопова, на обронци-ма Фрушке горе, недалеко од пута Рума – Нови Сад. 2. Оба храма везују се за истог ктитора, сина деспота Ђурђа Бранковића, деспота Ђорђа, који се замонашио. Владика Максим је Хопово подигао између 1496. и 1502.</p>	<p>Опово Вук 1845/1988: 53</p>
<p>37. Шишатовач посвећен Рођењу Пресвете Богородице</p>	<p>На Фрушкој гори, крај реке Ремете близу села Лежимира. Игуман Теофило је са монасима избеглим из Жиче подигао храм на темељима мале цркве посвећене Св. Николи. Везује се и за Стефана Штиљановића, чије мошти ту почивају од половине 16. в.</p>	<p>Вук 1845/1988: 53</p>
<p>38. безимена црква</p>	<p>Између чачанске котлине и Драгачева, на врху планине Јелица су остаци храмова из 5. в. Ту је и манастир Стјеник, за који се сматра да су га у 14. в. подигли Мрњавчевићи.</p>	<p>Вук 1845/1988: 36</p>

ЛИТЕРАТУРА

- Богишић 1878/2003:** В. Богишић, *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, Београд: Српско учено друштво; пр. С. Самарџија, Горњи Милановац: ЛИО.
- Вук 1818/1966:** В. С. Караџић, *Српски рјечник* (1818), Сабрана дела В. Караџића, II, пр. Павле Ивић, Београд: Просвета.
- Вук 1826, 1827/1969:** В. С. Караџић, *Даница* 1826, 1827, 1828, 1829, 1834, Сабрана дела В. Караџића, VIII, пр. М. Павић, Београд: Просвета.
- Вук 1845/1988:** В. С. Караџић, *Српске народне пјесме II*, Сабрана дела В. Караџића, V, пр. Р. Пешић, Београд: Просвета.
- Вук 1846/1988:** В. С. Караџић, *Српске народне пјесме III*, Сабрана дела В. Караџића, VI, пр. Р. Самарџић, Београд: Просвета.
- Вук, 1852/1986:** В. С. Караџић, *Српски рјечник 1852*, Сабрана дела В. Караџића, XI/1, пр. Ј. Кашић, Београд: Просвета.
- Вук 1862/1986:** В. С. Караџић, *Српске народне пјесме IV*, Сабрана дела В. Караџића, VII, пр. Љ. Зуковић, Београд: Просвета.

- Вук 1898/V:** В. С. Караџић, *Српске народне пјесме V*, Државно издање, пр. Љ. Стојановић, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Вук 1974/II:** В. С. Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића, II*, пр. Ж. Младеновић – В. Недић, Београд: САНУ.
- Геземан 1925:** Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци: СКА.
- Детелић 2009:** М. Детелић, *Епска хидронимија, Ономатолошки прилози, XIX–XX*, Београд: 449–521.
- ИСН 1981:** *Историја српског народа I*, Београд: СКЗ.
- Јовановић 2005:** З. М. Јовановић, *Азбучник православне иконографије и градитељства*, Београд: Музеј Српске православне цркве – Dina.
- Калезић 1989:** Д. Калезић, *Религиознофилозофске димензије косовске традиције, Свети кнез Лазар, споменица о шестој стогодишњици косовског боја 1389–1989*, Београд: СПЦ: 273–291.
- Крстић 1984:** В. Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, Beograd: SANU.
- Лома 2002:** А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске етике*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Љубинковић 2010:** Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Матић 1972:** С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, Нови Сад: Матица српска.
- Милеуснић 1995:** С. Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији*, Београд: СКЗ.
- Милошевић-Ђорђевић 2011:** Н. Милошевић-Ђорђевић, *Радост препознавања*, Нови Сад: Матица српска.
- Милутиновић 1833/1990:** С. Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, пр. Д. Аранитовић, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Михаљчич 1984:** R. Mihaljčić, *Lazar Hrebeltanović – istorija, kult, predanje*, Beograd: Nolit.
- Недељковић 1999:** М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Недић 1981:** В. Недић, *Вукови певачи*, Нови Сад: Матица српска.
- Новаковић 1982:** С. Новаковић, *Историја и традиција*, пр. С. Ћирковић, Београд: СКЗ.
- Петровић 2001:** С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Београд: Гутенбергова галаксија.

- Пешић – Милошевић-Ђорђевић 1984:** R. Pešić – N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Београд: Vuk Karadžić.
- Поповић 1999:** С. Поповић, Манастирски комплекс, *Лексикон српског средњег века*, пр. С. Ћирковић – Р. Михалчић, Београд: Knowledge: 381–384.
- Радојчић 1934/1996:** С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд – Нови Сад: Републички завод за заштиту споменика културе – Форум.
- Речник 1985:** *Rečnik književnih termina*, Београд: Nolit.
- Самарџија 2001:** С. Самарџија, Символи средњовековне књижевности и усмене формуле у песми „Пропаст царства српскога”, *Словенско средњовековно наслеђе*, Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, ур. З. Витић, Т. Јовановић, И. Шпадијер, Београд: Чигоја штампа: 579–591.
- Самарџија 2007:** С. Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига.
- Стојановић 2003:** С. Стојановић, *Записи протином руком*, пр. М. Родић, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Трифунровић 1968:** Ђ. Трифунровић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац: Багдала.
- Трифунровић 1990:** Ђ. Трифунровић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.
- Ћирковић 2005:** С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд: Idea.
- Шево 2002:** Ј. Шево, *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1978*, Бања Лука: Баштина.
- Шупут 1991:** М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства 16–17. века*, Београд: Институт за историју уметности – Филозофски факултет.